

Xeravits Géza

PSEUDO-DÁNELI IRATOK QUMRÁNBÓL¹

Az ószövetségi Dániel könyve igen összetett, hosszú hagyományozási folyamat eredményeképp létrejött mű. Bár több kutató igyekezett kimutatni az alkotás egyszerűségét, többékevésbé relativizálva a kánoni anyag háttérében felfedhető előformák létét vagy jelentőségét, a mai kutatás egyre inkább arra hajlik, hogy igen komolyan számot vessen a műnek a jelen forma mögött sejtethető hagyomány-fázisaival. A qumrâni anyag napvilágra kerülése és feldolgozása több olyan szöveget is szolgáltatott a kutatás számára, amelyben Dániel könyvének akár közvetlen, akár közvetett előformájára ismerhetünk. Jelen tanulmányunk tárgya azon Holt-tenger menti töredékek elemzése, amelyek ilyen, a dánieli korpuszsal szorosan rokonítható karakterrel rendelkeznek.

I. Pseudo-Daniel^{a-c} (4Q243-245)

E három töredék első említése J. T. Milik nevéhez fűződik. A kiváló, lengyel származású qumranológus egy 1956-ban megjelent cikkében² közli néhány válogatott részletének átírását és fordítását. A szövegek ugyanannak a műnek töredékei,³ az írástípusuk heródes korabeli. A töredékek fordításakor az arám nyelvű szöveg Miliknél található részleteihez hozzávettem még – jobb forrásom nem lévén – az Eisenman-Wise-féle kiadásban található többletet is,⁴ a két sokat és joggal kritizált szerző töredékegyesítési kísérletét

¹ Előadásként elhangzott a Károli Gáspár Református Egyetem Doktorok Kollégiuma Ószövetségi Szekciójának ülésén, 1997. augusztus 28-án. Ezúton köszönetem meg Prof. Karasszon Istvánnak a szíves meghívást.

² MILIK, J. T., „«Prière de Nabonide» et autres écrits d'un cycle de Daniel. Fragments araméens de Qumrân 4”, in *RB* 63 (1956), 407-415, jelen három töredékről: 411-415.

³ Bár maga MILIK az előzetes kiadásban a harmadik töredéknek ugyanazon műhöz való tartozását még bizonytalannak ítélte („*L'appartenance du troisième ms. au même ouvrage n'est pas certaine*” – *op. cit.* 411), mára általános a vélemény, hogy valóban egyetlen mű töredékeiről van szó, ld. GARCÍA MARTÍNEZ, F., *The Dead Sea Scrolls Translated*, Leiden – Grand Rapids 1996, 491.

⁴ EISENMAN, R. H. – WISE, M., *The Dead Sea Scrolls Uncovered*, Shaftesbury

azonban nem tartom követendőnek.⁵ Mivel azonban a szövegek az üdvtörténetnek mintegy összegzését kívánják nyújtani, a töredékeket olyan sorrendben közlöm, hogy a rajtuk olvasható események üdvtörténeti-kronológiai sorrendben kövessék egymást.

4Q243.x és 4Q244.1

...] Dániel a király főemberei előtt [...

4Q243.8

...]kérdézték Dánielt, mondván, hogy [...

4Q244.2

...) a vízözön után [... N]oé a Lubar [hegyé]ről [...] város [...

4Q243.1

...) a torony [fe]lett, és [...] hogy meglátogassa⁶ ... fiait [...

4Q243.2

... né]gyszáz [esztendő ...] ők mindnyájan, és kimennek majd kívülre Egyiptomon ... keze által [...] és a Jordán folyó [lesz] nekik átkelésül [...] és fiaik [...

4Q243.3 és 4Q244.4⁷

...) Izrael fiai az ő arcukat⁸ választották [Istené] helyett, [és feláldoz]ták fiaikat a tévelygés démonainak. És felgerjedt Isten haragja ellenük, és el[határozta,] hogy kiszolgáltatja őket Neb[jukadnezár, Bá]bel [királya] kezeinek, hogy letarolja földjüket közöttük ... keze által [...] a fogság fiai [...

4Q243.4

...)het[v]en éves elnyomás [...] ez a nagy [birodalom,] és megszabadítja öke[t ...] hatalmasak, és a nép[ek] birodalma [...] Ez az el[ső] birodalom [...

4Q243.5

...)uralkodott ... évek [...] Balakros [...

4Q243.6

1992, 66-67, két másik, vélhetően pontosabb és követhetőbb tanulmányhoz – COLLINS, J. J., „Pseudo-Daniel Revisited” és FLINT, P., „4QpsDan^car: A New Zadokite Document from Qumran”, IOQS Cambridge Meeting – nem sikerült hozzájutnom.

⁵ Ennek kritikáját ld. GARCÍA MARTÍNEZ, F., „Notas al margen de *The Dead Sea Scrolls Uncovered*”, in *RdQ* 61 (1993), 125.

⁶ Miliknél *pour punir*, a *rqb* ige jelentésárnyalataihoz ld. a nagyobb szótárakat *ad loc.*, Qumrán összefüggésében pedig XERAVITS G., *Szentírás-értelmezés Qumrán-ban*, Budapest 1995, 9.

⁷ A két fragmentum ugyanazt a részletet tartalmazza – ezen hasonlóság alapján rendelhető biztonsággal egyazon szöveg emlékévé a 4Q243 és 4Q244.

⁸ A kifejezés a szakasz első logikája alapján a hamis istenekre vonatkozik.

... é]vek [...]rhws ... fia [...]ws ... évig [...] beszélni [...]
4Q245.1

... és micsoda [...] Dániel [...] a könyv, amit adott [...] Qahat [...] Uzzija [...] E[b]j]átár [...] Šim'on [...] Dávid, Salamon [...]

4Q243.7

...] gonoszság. Tévelygésbe vitték [...] Abban [az időben] összegyűlnek a hívottak [...] a népek [királyai,] és a ... napjától lesznek [...] a szen]tek, és a népek királyai [...] sz]olgák a ... napjáig [...]

4Q245.2

...] kipszítani a gonoszt [...] azok, akik vakságban tévelyegnek [...] a]zok felkelnek [...] a sz]entek, és visszatérnek [...] gonoszság.

Milik a szöveg keletkezését a Kr.e. 100 körüli időre teszi, tehát a Dániel könyve kánoni formájának lezárása utánra, de mindenképpen a római uralom kezdete előttre, hiszen erre utalást nem lelhetünk szövegünkben.⁹ Datálásának megerősítésére a 243.5 fragmentum tartalmazta *Balakros* (*sWrlk*) személynevet *Alexandrosz Balasz*-szal, IV. Antiokhosz Epiphanész harmadik utódjával próbálja azonosítani.¹⁰

A műnek a dánieli korpusszal való rokonsága kétségtelen. Az érvek egyfelől lexikográfiaiak, másfelől tartalmiak. A *lexikográfiai* kapcsolódási pontok közül legyen elég most ötöt említenünk.

1° Az első a *šwllg gmb* ('a fogság fiai' – 244.4 4. sor) idióma. Dániel könyvének arám részében háromszor fordul elő ez a furcsa, félig héber, félig arám összetett fogalom, a fogságban lévő izraeliták jelölésére, hasonlóképpen, mint itt. Ezen kívül csak Ezdrásnál található még meg, hat alkalommal, és egészében héberül (*blwgh gmb*). Érdekes viszont, hogy ezen ezdrási előfordulások kivétel nélkül a fogságból hazatért jeruzsálemi kultuszközösséget jelölik, tehát más csoportra vonatkoznak, mint Dánielnél, valamint jelen szövegünkben, így relevanciájuk meglehetősen csekély.

2° A második a *šgn# šg(b#* ('hetven év' – 243.4 1. sor) kifejezés. A 'hetven' számnév meglehetősen gyakori a Szentírás szöve-

⁹ Ez utóbbi érv mindenestre – tekintettel szövegünk rendkívül töredékes voltára – meglehetősen gyenge.

¹⁰ MILIK, „Prière”, 415 – „L'ouvrage sous-jacent est postérieur à la composition du livre canonique de Daniel. Cette possibilité serait une certitude si l'identification de *sWrlk* avec Alexandre Balas ... devait s'imposer.”

geiben, ugyanakkor ennek szerepe Dániel könyvének 9. fejezetében – hasonlóképpen *oikonómiai* kontextusban – igen jelentős.

3° A harmadik ilyen fogalom a szövegünkben kétszer is előforduló $\text{ʔ}^{\text{b}}\text{wklm}$ ('uralom, birodalom'), amely a kánoni Dániel üdvtörténeti sémája alapszótárának részét képezi. A 243.4 4. sorának 'el[ső] birodalom' ($\text{ʔ}^{\text{b}}\text{gm}|\text{dq}$ $\text{ʔ}^{\text{b}}\text{wklm}$) szóösszetétele pedig egyenesen a világbirodalmak egymásra következésének Dánielnél oly kedvelt képzetéhez vezet el.

4° Ugyancsak fogalmi szinten kapcsol Dánielhez az Eisenman-Wise-féle kiadás 2. sorában (243.x¹¹) található $\text{rc}\#\text{lb}$ (Bélsaccár) név (vö. különösen Dn 5), ezt azonban – lévén lokalizálása meglehetősen problémás – nem tettük fordításunk részévé, hanem itt említjük meg.¹²

5° És – nem utolsósorban – itt van maga a név: *Dániel*. A kánoni mű legendás főhősének megnevezésére három alkalommal bukkanhatunk a szövegtöredékeken. A 245.1 3. sora esetében csupán maga a személynév szerepel, a 243.x és 244.1 egyaránt első során található előfordulása viszont már átvezet a kanonikus dánieli gyűjteménnyel való tartalmi kapcsolódások területére. Ez a – két különböző helyről összeállított – félmondat, mely úgy helyezkedik el fragmentumain, hogy biztonsággal megállapítható, egy hasáb első sorát képezte, ugyanakkor a 4Q244-eni lokalizációja (hasábközi jobb margó nyoma) arra utal, nem a teljes szöveg legeleje volt,¹³ Dánielt egy király (és?) főemberei előtt szerepelteti, ami különösen a kánoni könyv első hat, haggadikus fejezetében jelentkezik állandó szcenikai *cliché*-ként.

¹¹ E rövidítés *raison d'être*-je az a tény, hogy García Martínez pontosan számozott fordításában (*The Dead Sea Scrolls*, 288-289) nem szerepel, Milik pedig az *editio princeps*-ben még nem használja a később általánossá vált töredékjelölési szisztémát, így – pontosabb forrás híján – csupán azt állapíthattam meg, mely szöveghez sorolható a kérdéses fragmentum.

¹² A töredékek fotokópiái nem álltak rendelkezésünkre, és az Eisenman-Wise-féle kiadás sem hozza a szöveg összes fennmaradt részletét, ld. GARCÍA MARTÍNEZ, „Notas”, 136: „*De los 37 fragmentos conservados de 4Q243, E-W. solamente publican ocho, como MILIK. De los 13 fragmentos recuperados de 4Q244, solo publican los cuatro ya publicados por MILIK.*” (kiemelések tőlem – X.G.), ugyanakkor – a rendelkezésünkre álló fragmentumok tartalma alapján – Eisenman-Wise lokalizálása a szöveg elejére valószínűsíthető.

¹³ GARCÍA MARTÍNEZ, „Notas”, 136: „*Los dos fragmentos superiores de PAM 43.249, que pueden integrarse como la parte superior derecha de una columna de 4Q244, puesto que conservan el margen superior y el margen intercolumnar...*”

Ugyancsak a tartalmi kapcsolódások közt említendő a 243 8. fragmentuma, ahol – feltehetőleg az előbb említett főemberek intéznek kérdést Dánielhez. Bár ez a töredék a 4Q243 egy újabb hasábjának kezdetén található,¹⁴ tartalmi egymásrakövetkezése miatt fordításunkban a 243.x után rendeltük. Nyilvánvaló, hogy a szöveg egy Dániel és kérdezői között lejátszódó párbeszéd formájában adhatta elő tanítását, és az e két töredék anyaga mintegy bevezető formulaként szolgálhatott több alkalommal a beszélgetés fordulói között. Ugyanezen fragmentum második sora is különös fontossággal bír, ám nem annyira a kánoni Dániellel való kapcsolata miatt, hanem mert az *hkl* ('a te Istened') szót *paleohéber* karakterekkel tartalmazza. A qumránai írnioki gyakorlatban viszont csak a szentírás-értékű szövegekben használták Isten nevének leírására az ókánaáni betűtípust,¹⁵ ennek alapján tehát jelen mű karakterére is következtetni tudunk, legalábbis a Közösség tagjainak viszonylatában.

Ami a szövegnek a kánoni Dániel könyvhöz viszonyított *posterioritását* illeti, ebben teljességgel egyetértünk Milik-vel, bár indokaink – tőle eltérően – nem a történeti allúziókon alapulnak,¹⁶ hanem inkább teológiaiak és redakcionálisak. A töredékek szerzője Dániel végső redaktorához hasonlóan a világtörténelem egészének vallásos (üdv történeti) értelmezését kívánja nyújtani. Ugyanakkor a ránk maradt fragmentumok alapján arra következtethetünk, hogy ezt sokkal eldolgozottabban, kevesebb szerkesztői bakugrással teszi, ellentétben a kánoni könyv redaktorával. A műben stabilan egymás mellé állítva, Dániel idézi fel a múltat és prófétál a jövőről, ugyanakkor a múlt általa leírt *scopusa* egyfelől jóval nagyobb és részletesebb, mint a kánoni könyvben (vö. 244.3), másrészt amikor – Izrael bűnösségét érintvén – kifejezetten a Dn 9-hez hasonló eseményeket idéz fel, annak irodalmi formáját a kánoni könyvben található ima helyett harmonizálja a többi rész elbeszélő stílusával.¹⁷ A jövő leírásában – ahová ugyancsak egymást követő biro-

¹⁴ GARCÍA MARTÍNEZ, „Notas”, 136: „PAM 43.252 contiene los restos de cuatro líneas y del margen superior de una columna; la primera línea lee:

”[! ! .b rmm! hgd tgd]!”

¹⁵ Vö. XERAVITS G., „A 151. zsoltár magyarázata”, in: *Fölbuzog szívem szép beszédre* (Fchr. Tóth Kálmán; Tenke S., ed.), Budapest 1997, 200-201.

¹⁶ Vö. MILIK, „Prière”, 415.

¹⁷ Számot vetve továbbá azzal, hogy a 9. fejezet a kánoni Dn szerkesztésének legutolsó fázisában kerülhetett a műbe, jelen szövegünk szerzője előtt mindenképpen már a kész Dániel fekdühetett.

dalmak sora vezet át, ld. fentebb a 3. pontot – ismét Dániel nagy témái ismétlődnek. A ‘szolgák’ kifejezés minden valószínűség szerint a ‘népek királyainak’ alávetettségére utal, míg a kétszer is előforduló ‘szentekben’ akár a Dn 7-beli „Magasságos Isten szentjei” köszönnek vissza, akár az eszkhatalogikus, megdicsőült közösség evokáltatik. Csábító lenne a 245.2 4. sorának *ܕܢܒܝܢܐ*-ját is ‘feltámadnak’-kal fordítani Dn 12,1-3 analógiájára, a rész töredékessége ezt azonban csak mint hipotézist teszi lehetővé, ezért az igét fordításunkban – óvatosságból – inkább általánosabb jelentésével adtuk vissza.

II. Nabonid imája (4Q242)

Következő – sokkal ismertebb, hiszen Milik 1956-os cikkében¹⁸ teljes egészében publikált, így a tudományos diszkusszióinak alkalmasabban alávetett¹⁹ – szövegünk, az ún. *Nabonid imája*, szemben az előzőekkel, jóval megelőzi a kánoni Dániel kialakulását, mi több a Dn 4. fejezete közvetlen hagyománytörténeti előfokozatának tekinthetjük.²⁰ Az első hasábot alkotó két nagyobb töredéket egy hosszanti szakadás választja el egymástól. A kutatók többsége a kiadó kiegészítéseit kisebb-nagyobb módosításokkal elfogadta, míg Frank M. Cross 1984-ben egy új rekonstrukciós javaslattal állt elő, amely minden addiginál meggyőzőbben tudta a

¹⁸ MILIK, „Prière”, 407-411: négy töredék. Egy ötödik fragmentumot *post-scriptumként* csatolt cikkéhez, ezen ugyan mindössze három szó maradványai láthatóak, mégis jelentős, hiszen megerősíti a király tartózkodási helyeül szolgáló város nevének olvasatát.

¹⁹ Ld. többek közt FREEDMAN, D. N., „The Prayer of Nabonidus”, in *BASOR* 145 (1957), 31-32; DUPONT-SOMMER, A., „Exorcismes et guérisons dans les écrits de Qoumrân”, in *VTS* 7 (1960), 246-261; MEYER, R., *Das Gebet des Nabonid*, Berlin 1962; VAN DER WOUDE, A. S., „Bemerkungen zum Gebet des Nabonid”, in *Qumrân. Sa piété, sa théologie et son milieu* (BETL 46, Delcor, M., ed.), Paris–Leuven 1978,121-129; GRELOT, P., „La prière de Nabonide (4QorNab). Nouvel essai de restauration”, in *RdQ* 36 (1978), 483-495; CROSS, F. M., „Fragments of the Prayer of Nabonidus”, in *IEJ* 34 (1984), 260-264; GARCÍA MARTÍNEZ, F., „The Prayer of Nabonidus: A New Synthesis”, in *IDEM, Qumran and Apocalyptic* (STDJ 9), Leiden 1992.

²⁰ COLLINS, J. J., *Daniel*, Minneapolis 1993, 35 szerint úgy jelen szövegünk, mint Dn 4. egymástól független változatai ugyanannak az alaptörténetnek: „*Chapter 4 appears to have evolved from a story about Nabonidus, of which a variant is found in the 4QPNab from Qumran.*”

töredékeken olvasható betűket egymáshoz hangolni.²¹ Fordításunk alapjául (a 3. sor vége kivételével) ezt a szöveget vesszük, tudatában azonban annak hipotetikus voltaival. Valójában Cross helyreállítási kísérletének (az imént említett és később még vizsgálandó 3. sor végét leszámítva) egyetlen támadható pontja a sorok általa tételezett hosszúsága lehetne, hiszen azok legvége mindenütt hiányzik. Mégis az ő megoldását látszik alátámasztani a 7. sor rekonstrukciója, ahol – eszerint – a bálványistenek jelzői megegyeznek a Dn 5,4-ben található felsorolással.²² Ez pedig – tekintettel a dánieli hagyományok megszerkesztésében igen fontos szerepet játszó listákra²³ – semmiképpen sem elhanyagolható szempont.²⁴

4Q242.1–3, 5.

1 Az i[m]a szavai, melyet Nabunáy, [Bábe] királya imádkozott, [a nagy] király, [midőn megveretett]

2 egy rosszindulatú fekély által, az Is[ten] rendeletéből következően, Témá[n]ban. [Én, Nabunáy, egy rosszindulatú fekély által]

3 megvert voltam hét esztendeig, és attól [fogva] olyan vol[tam], mint egy vadállat ... a Magasságos.]

4 és bűnomet megbocsájtotta. Egy gázir – zsidó (volt), [egy a fogságba vittek] kö[zül] – hozzám jött és mondta:]

5 „add tudtul és írd le, hogy adassék dicsőség és nagy[s]ág [a Magasságos] Is[ten] nevének.” [És így leírtam, hogy]

6 r[osszindulatú] fekély által megvert voltam Témán[ban], a Magasságos Isten rendeletéből következően.]

7 Hét esztendeig imádkoztam mindenféle ezüst és arany, [réz, vas]

²¹ CROSS, „Fragments”, 261.

²² BEYER, K., *Die aramäischen Texte vom Toten Meer*, Göttingen 1984, 223-224 jóval rövidebb sorokkal kísérletezik, s megoldása egészében elfogadhatónak tűnik, ugyanakkor a 7. sor esetében mégis Cross jár helyesebb úton. Eme bizonyos sor kulcsfontosságú voltát rekonstrukciójában egyébiránt tenmaga is elismeri: „*The length of the lines is fixed, I believe, by line 7. Other lines should conform to this length within close limits.*” – „Fragments”, 262.

²³ Vö. COXON, P. W., „The ‘List’ Genre and Narrative Style in the Court Tales of Daniel”, in *JSOT* 35 (1986), 95-121, kül. 103-104.

²⁴ COLLINS, *Daniel*, 217 utal GARCÍA MARTÍNEZ-re („The Prayer of Nabonidus: A New Synthesis”, p.119), aki nem fogadja el CROSS megoldását („*Cross’s reconstruction is rejected by Florentino García Martínez ..., but he fails to provide a facsimile to show the placement of the fragments.*”), e kiváló szerző cikke azonban hozzáférhetetlen volt számomra, így meglátásaival jelen tanulmány elkészítésekor nem tudtam számolni.

8 fa, kő, agyag istenek [előtt,]²⁵ mert [azt gondolta]m,
hogy Istenek a[zok]...

4Q242.4

- 1 [...] álmodtam ezek után
- 2 [...] elhagyott nyu[galmam] békéje [...]
- 3 [...] bensóm, nem tudtam [...]
- 4 [...] amint hasonlatos vagy [...]

A kompozíció Dániel könyve negyedik fejezetének alaphagyomány-komplexumában helyezkedik el, a kánoni irattal számos esetben párhuzamos, máskor attól szembetűnően eltérő elemekből építkezve. Az eltérések mögött ugyanakkor – mint látni fogjuk – mindig olyan tudatos szerkesztői tevékenységet figyelhetünk meg, melynek célja a történet minél elegánsabb beletesztésítése Dániel kanonikus korpuszába.

Elsőként lássuk a párhuzamokat. Mindkét esetben 1° egy babiloni uralkodó, aki az elbeszélés folyamán 2° direkt beszéd formájában (sg. prima)²⁶ vezeti elő a történetet, 3° hét éven keresztül betegséggel sújtatik Isten által, aminek oka 4° e király bálványimádása volt. Végül, 5° mindkét történetben jelentős szerepet tölt be egy zsidó személy, akin keresztül Isten közli magát az illető királlyal.²⁷ Az önközlés Dn 4 esetében a király álmának magyarázata, és *Nabonid imájában* szintén értelmezés: a zsidó *gázir* megmutatja a királynak gyógyulása okát, Isten tettét annak életében. Ez utóbbi esetet illetően mindenesetre eléggé megosztott a kutatók véleménye, ugyanis a ránk maradt részlet többféle értelmezési lehetőséget is kínál:

gdwbgy)lhw rzg hl qb# gy) + xw.

A fő kérdések: mi a pontos fordítása, és ki az alanya az igének, mi a pontos fordítása, és kire vonatkozik a hl partikula, továbbá mit jelent a rzg szó.

1° Milik megoldása a következő volt: „*quand j’eus confessé mes péchés] 5 et mes fautes, (Dieu) m’accorda un devin; c’était un [homme] Juif*”, ahol kérdéses szakaszunk szintaktikailag az előző

²⁵ Az 'istenek előtt' kifejezés az arám szöveg hetedik sorában található, a fordításban értelmi szempontból került ide.

²⁶ Miliknél az *editio princepsben* ez még nem végig lereagált, szerzőnk sg. tertia, majd sg. secunda formában értelmezi az igéket, „Prière”, 408-409.

²⁷ Vö. COLLINS, J. J., *The Apocalyptic Vision of the Book of Daniel* (HSM 16), Missoula 1977, 47.

sor vége tételezett félmondatának főmondata. Az értelmezés két legfőbb hibája a ה partikula önkényes korrigálása גל-re,²⁸ valamint a קב# ige fordítása, ennek jelentése ugyanis, ‘elengedni, elhagyni’ (vö. a héber בַּזְּ), nem pedig a Milik által hozott *accorder*.²⁹

2° André Dupont Sommer a következő kísérletet tette: „*je priai le Dieu Très Haut], et un exorciste remit mes péchés; c'était [un homme] juif*”,³⁰ ahol egyfelől helyesen hagyja figyelmen kívül MILIK javítási kísérletét a ה partikulánál, azt *dativus ethicusnak* tartva a ג) + x-ra vonatkoztatja,³¹ ugyanakkor az általa már helyesen – *remettre*-rel – fordított קב# alanyának nem Istent, hanem a zsidó *gázirt* (= ördögűző, ‘*exorciste*’) tételezi. Hasonló megoldással élt többek között Jean Carmignac,³² Geza Vermes³³ és Florentino García Martínez³⁴ is.

3° Egy harmadik megoldási kísérlet, a ‘megbocsájt’ ige alanyának Istent veszi, míg a ה szócskát az előbbiekhöz hasonlóan korrigálatlanul hagyja, és vagy szintén a ג) + מ-*ra* vonatkoztatja („*and, as for my sin, he [God – X.G.] forgave it*”)³⁵, vagy pedig – ez a kisebbségi vélemény – a következő, nominális mondat kezdetének tekinti („*und Er [Gott – X.G.] verzieh meine Sünden. Er hatte*

²⁸ MILIK, „Prière”, 408 – „*Le copiste oublie sans doute la première pers. employée dans cette section et glisse à la troisième, comme au début du récit.*”

²⁹ Vö. DUPONT-SOMMER, „Exorcismes”, 256: „*Le verbe šebaq signifie ‘abandonner, laisser’ (d’où ‘remettre, pardonner’), et non pas ‘accorder’ ... dans la phrase telle que la comprend cet auteur, il faudrait un verbe comme yehab ‘donner’, ou mieux šelah ‘envoyer’.*” Milik kísérletét változtatás nélkül követi HARTMAN, L. F., „The Great Tree and Nabuchodonosor’s Madness”, in *The Bible in Current Catholic Thought* (McKenzie, J. L., ed.), New York 1962, 81: „*when I confessed my sins] and my faults, He (God) allowed me [!y!] (to have) a soothsayer.*”

³⁰ DUPONT-SOMMER, A., *Les Écrits esséniens découverts près de la Mer Morte*, Paris 1959 (1983⁴), 337.

³¹ DUPONT-SOMMER, A., „Exorcismes”, 259, vö. DUVAL, R., *Traité de grammaire syriaque*, Paris 1881, §305c: „*Le pronom suffixe avec le lâmadh se met souvent après certains verbes, comme pronom réfléchi, mais sans ajouter beaucoup au sens du verbe ... tels sont notamment ... šbq lh.*”

³² CARMIGNAC, J., *Les textes de Qumran*, Paris 1963, II, 293: „*et mon péché, un ‘barreur’ l’a pardonné...*”

³³ VERMES, G., *A zsidó Jézus* (ford. Hajnal P.), Budapest 1995, 90: „*és egy gazer megbocsátotta bűneimet.*”

³⁴ GARCÍA MARTÍNEZ, *Dead Sea Scrolls*, 289: „*and an exorcist forgave my sin...*”

³⁵ CROSS, „Fragments”, 263, hasonlóképp GRELOT, „Prière”, 485, 488-489: „*et mon péché, il (Dieu – X. G.) le remit.*”

*eine Weissager...”).*³⁶

Magunk részéről egyik megoldást sem tartjuk teljességgel kielégítőnek. Egyfelől a $\text{q}\beta\#$ igét '(bűnt) megbocsátani' értelemben fordítjuk, és alanyának mindenképpen Istent tartjuk. Bár Dupont-Sommer értelmezésében egészen odáig megy, hogy Jézus bűnbocsánattal egybekötött gyógyításaival von párhuzamot,³⁷ és így finomítja azt a teológiai bakugrást, hogy embernek bűnbocsátó hatalmat tulajdonít, ugyanakkor a szöveg egyéb töredékeiből nem világos, hogy a *gázir* valóban gyógyító tevékenységet folytatott volna. Az emberi személy általi gyógyítás és bűnbocsátás illetén összekapcsolását a magam részéről a *Nabonid imája* keletkezésének korában³⁸ nem tartom elfogadhatónak, sőt annak eszméjét, ha nem is kifejezetten Jézusi *novumnak* gondolom, megjegyzem: az esszénusok gondolkodásában semmi nem utal arra, hogy Istenen kívül bárkinek bűnbocsátó hatalmat tulajdonítottak volna.³⁹ Magunk egyébként a *gázir* kifejezést nem fordítottuk le, tekintettel arra, hogy pontos jelentése nem tisztázott, és az 'exorcista' mellett⁴⁰ egyéb módokon is visszaadható.⁴¹

A *hl* partikula átjavítását szükségtelennek tartjuk, és az egyes számban vett $\text{y}\} + \text{x}$ -ra vonatkoztatjuk.

Felhívjuk továbbá a figyelmet arra, hogy számos kutató – kövesse bár a fentebb ismertetett megoldási kísérletek bármelyikét – előszeretettel restaurál a 3. sor hiányzó végére valami hasonlót:

$\text{y}\} \text{gl}\{ \{ \text{dq} \text{ tgl} \text{okl}$,

annak ellenére, hogy a szövegben semmi sem utal arra, hogy a király ismerte volna a Magasságos Istent, esetleg imádko-

³⁶ VAN DER WOUDE, „Bemerkungen”, 124-125: „Das folgende lh gehört u.E. nicht zu $\text{wh}^t\text{y} \text{šbq}$... vielmehr bildet lh g zr einen Nominalsatz im Sinne von «Er hatte einen Weissager», womit g zr gleich als Diener des allerhöchsten Gottes bezeichnet worden ist.”

³⁷ DUPONT-SOMMER, „Exorcismes”, 260 – „Mais, si choquant qu'elle ait été pour des Pharisiens, la parole de Jésus, telle quelle, ne constituait point un blasphème du point de vue essénien, puisque notre PrNab montre expressément qu'en milieu essénien, un homme tel que Daniel était censé avoir le pouvoir de remettre les péchés et du même coup, de chasser la maladie.”

³⁸ GRELOT, „Prière”, 495 – „le texte de 4Q remonterait au IIIe siècle.”

³⁹ DUPONT-SOMMER, „Exorcismes”, 260 párhuzam-kísérletéhez CD xiii. 10-zel vö. COTHENET, E., „Le Document de Damas”, in Carmignac, *Textes* ii, 201, n. 17.

⁴⁰ Ehhez ld. FURLANI, G., „Aram. GAZRIN = scongiuratori”, in *AANL* 4 (1948), 177-196.

⁴¹ Ld. a nagyobb szótárakat *ad loc.*

zott volna hozzá, sőt, véleményünk szerint a *gázir* szerepe pontosan az, hogy megvilágítsa a királynak, honnan is van a gyógyulása, és hogy ezért fel kell hagynia a bálványistenek előtti szolgálattal.

Mint korábban említettük, a 4Q242 több esetben eltér a kánoni Dn 4-től. E főbb pontok a következők:

	4Q242	Dániel 4.
a király neve	Nabonid	Nebukadnezár
a <i>gázir</i> neve	–	Dániel
a király betegsége	rosszindulatú fekély	mentális ⁴²

1° Nabonid az újbabiloni birodalom utolsó uralkodója (Kr.e. 555-539), meglehetősen furcsa személyiség volt. Nem sokkal trónra kerülése után súlyos vallási megosztást idézett elő országában. Tételezhetően családi indíttatásból, lévén anyja Szín istenség hárráni papnője volt, Színnek, a holdistennek kultuszát preferálta, szemben Babilon nagyhatalmú főistenségével, Mardukkal, amivel kivívta maga ellen a befolyásos Marduk-papság kemény ellenállását, amit megtetézett azzal, hogy Babilon városát elhagyva, székhelyét tíz esztendőre egy sivatagi oázisba, Témánba helyezte át, míg a fővárost fia, Bél-šar-ucur kormányozta, ami a lakosság nemtetszését vonta maga után.⁴³ Uralkodásának Kürosz perzsáinak hódítása vetett véget.

2° A 4Q242 *gázirja* névtelen. A szerző mindössze zsidó mivoltát tartja szükségesnek hangsúlyozni, hiszen, belehelyezkedve egy a fogság utáni korszakban általánosan elterjedt, és Dániel haggadikus hagyományának mélyén is meghúzódó irodalmi típusba – nevezik ‘udvari történeteknek’ vagy, néha kissé túlértékelve jelentőségét, és általánosítva ‘diaszpóra-novellának’⁴⁴ – céljaul azt tűzte ki, hogy egyfelől, szociológiai szempontból rámutasson: az

⁴² DAVIES, P. R., *Daniel* (OT Guides), Sheffield 1988, 42 hozzáteszi még, hogy Dn 4-ben a főhős aktivitása gyógyítás helyett álomfejtés, ám mint láttuk, ez a nézet nem helytálló, a 4Q242 *gázirja* nem végez gyógyító tevékenységet.

⁴³ BICKERMAN, E. J., *The Jews in the Greek Age*, Cambridge Mass. 1994, 59. Bővebb információkért ld. pl. GARELLI, P., „Nabonide” szócikkét, in *SDB* fasc. 31, 269-286.

⁴⁴ Vö. pl. HUMPHREYS, W. L., „A Life-Style for Diaspora: A Study of the Tales of Esther and Daniel”, in *JBL* 92 (1973), 211-223; NIDITCH, S. – DORAN, R., „The Success Story of the Wise Courtier: A Formal Approach”, in *JBL* 96 (1977), 179-193.

idegen kultúrkörnyezetben élő zsidók is képesek fontos szerepet betölteni az illető társadalomnak akár vezető köreiből is, másfelől, vallási oldalról szilárd bizalomra és kitartásra indítson a hatalmát minden élethelyzetben és uralmi szisztémán belül kinyilvánító Yahwe oldalán. Ezen a szinten nem a szereplők néven nevezése a fontos még, hanem az általuk képviselt típusnak életszerű bemutatása.

3° Nabonid betegsége $\text{𐤍𐤁𐤏𐤍𐤀𐤃} \text{ 𐤍𐤏𐤍𐤁}$, ‘rosszindulatú, gonosz fekély’. Fekéllyel a Bibliában hat alkalommal találkozunk, s feltűnése ötször – tehát az esetek legnagyobb többségében – vagy isteni büntetéssel (Ex 9; Dt 28) vagy Yahwe csodatévő nagyságának kinyilvánításával (2Kir 20; Iz 39; Jb 2⁴⁵) kapcsolatos. Az egyetlen kivétel a Lv 13, ahol bemutatják természetét (a lepra tünetei közé sorolják), és csatolják a vele kapcsolatos tisztasági-kultikus teendőket. Nabonid betegsége egyszerre szolgál lényege mindkét aspektusának megjelenítésére: a király bálványimádata miatti büntetésből sújtattik vele, ugyanakkor – mert képes felismerni a Magaságosban az igaz Istent – gyógyulásával részesül annak jótékony hatalmában is, aminek aztán birodalmaszerte szószólójává válik.

A kanonikus Dániel eltérései e három pontban *Nabonid imájától* egészen nyilvánvaló okokra vezethetők vissza. A mű végző redakciója minden kétséget kizáróan Palesztinában ment végbe a Makkabeusi korszak hajnalán.⁴⁶ Ekkor és itt már nem hordozott semmilyen relevanciát a keleti diasporában élők számára még ismert Nabonid. Számukra a *par excellence* babiloni uralkodót, az evilági ellenség archetipusát, Nebukadnezárt kellett színre léptetni. Ugyanakkor még a Dn 4. elbeszélésén keresztül is érződik, hogy eredetileg egy kevésbé militáns és negatív király lehetett annak

⁴⁵ Ezt tartják a legközelebbi párhuzamnak mind közül, lévén itt a teljes idióma héber megfelelője található – (𐤍𐤏𐤍𐤁) . A Jóra vonatkozó késői hagyományok és *Nabonid imája* párhuzamainak – témánk szempontjából másodlagos – kérdéséhez ld. DELCOR, M., „Le Testament de Job, la prière de Nabonide et les traditions targoumiques”, in *Bibel und Qumran* (Fschr. H. Bardtke; Wagner, S., ed.), Berlin 1968, 57-74.

⁴⁶ Ld. pl. KRATZ, R. G., *Translatio imperii. Untersuchungen zu den aramäischen Danielerzählungen und ihrem theologiegeschichtlichen Umfeld* (WMANT 63), Neukirchen 1991, 72: „Daß auch dem makkabäischen Text, der auf Antiochus IV. zielt und in seiner Endgestalt unbestritten aus der 2. Hälfte des 2. Jh.s v. Chr. (nach 168-163) stammt...” – annyi modifikációval, hogy véleményünk szerint a végző redaktor még nem ismeri IV. Antiokhosz Kr.e. 164-ben bekövetkezett halálát.

főszereplője, hiszen az – megfelelően az összes haggadikus fejezet szemléletének – alapvetően pozitív indulattal viseltetik a zsidók iránt. Hogy betegsége a fekély helyett örület, ez viszont már Nebukadnezár hübriszére utal, mindenesetre itt is felfedhetőek egy hajdani Nabonid-tradíció emlékei, legalábbis a pusztába kivetés motívuma esetében.⁴⁷ Végül a *gázir* nevének konkretizálása ismét csak a kánoni könyv végső redakciós rétege létrehozóinak számlájára írható, amennyiben az addig névtelen, vagy különböző személyeknek tulajdonított epizódokat⁴⁸ közös művé gyúrva annak főhősévé a legendás Dánielt tették.

Nabonid imájának párhuzamai Dn 4. fejezetével kétségtelenek. Az eltérések pedig egészen nyilvánvalóan az előbbi archaikusságára engednek következtetni.⁴⁹ Magunk részéről nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy a Dn 4. kánoni formájának szerzője nemcsak hogy ismerte e történetet, hanem egészen tudatosan használta forrásául, s alakította át szándékainak megfelelően. Az eltérések miérettjeül világosan az elbeszélésnek a kialakuló dánieli korpuszba való integrálását tartjuk,⁵⁰ az *Ima* keletkezési körülményeit pedig a Kr.e. IV-III. századi babiloni diasporában véljük megtalálni.

III. Az „Isten fia”-szöveg (4Q246)

Az egy töredékes, és egy teljesen ép hasázból álló, arám nyelvű mű jelen szövegtanújának leírása paleográfiai alapon a Kr.e. I. század harmadik harmadára tehető. Kiadása eredetileg szintén J. T. Milikre lett bízva, aki azonban azt sosem publikálta a maga teljességében, pusztán utalt rá különböző tanulmányaiban.⁵¹ Az első

⁴⁷ BICKERMANN, *Jews*, 59.

⁴⁸ A harmadik fejezet még a végső redakció szintjén sem Dánielt bírja főhőséül, hanem a három ifjút. Érdeemes lenne továbbá elgondolkodni azon is, vajon a hősök zsidó neveinek, vagy az ezekkel időnként párhuzamosan használt babiloni neveknek kell-e prioritást tulajdonítani, s vajon ezek egymással eredetileg azonosak voltak-e?

⁴⁹ Szemben VERMES, *Zsidó Jézus*, 90. „A mű alkotóját a Dániel könyvének 4. fejezetében található Nebukadneccar-történet ihlette meg.”

⁵⁰ A kapcsolódásokat minimalizálni óhajtja pl. GAMMIE, J. G., „On the Intention and Sources of Daniel I-VI”, in *VT* 31 (1981), 283-285, ugyanakkor ld. DAVIES, *Daniel*, 42 – „All three respects (of changes – X.G.) are best explained as the result of the story's being drawn into a 'Danielic cycle'.”

⁵¹ MILIK, J. T., *The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumran Cave 4*, Oxford 1976; IDEM, „Les modèles araméens du livre d'Esther dans la Grotte 4 de

nagyobb, összefüggő részletet, a mű központi sorait Joseph A. Fitzmyer adta közre először, 1974-ben,⁵² az első teljes publikáció Emile Puech nevéhez kötődik (1992).⁵³

A kompozíció értelmezésében rendkívül megosztott a kutatók véleménye, s hasonlóképp az első, töredékes kolumna helyreállítása tekintetében is. Jóllehet a kurrens változatok közül magunk a Puech-félét tartjuk az eredetit talán leginkább megközelítőnek,⁵⁴ számolva az ellene felhozott érvek súlyával,⁵⁵ azt sem követjük, sőt – a nyilvánvaló szó- és kifejezés-azonosítási lehetőségeket leszámítva – eltekintünk az első hasáb bármilyen rekonstruálásától.

4Q246.i.

- 1 [...] szállott [r]eá. Leborult a trón előtt,
- 2 ... k]irály, mindörökké! Nyugtalan vagy, és éveid
- 3 [...]b/r' látomásod. De te minden (felett?), mindörökké
- 4 ... hajlalmasak. Ínség jön a földre
- 5 [...] nagy vérontás a tartományokban,
- 6 [...] AsszírIA és Egyiptom királya
- 7 [...] nagy lesz a földön
- 8 ... békét cs]jinálnak, és mindnyájan szolgálnak
- 9 ... a N]agy [Isten fiának] hívják, és az ő neve szerint nevezetik.

4Q246.ii.

- 1 Isten Fiának mondják, és a Magasságbeli Fiának hívják. Mint az üstökösök
- 2 a látomás(ban), olyan lesz az ő uralmuk. (Néhány) évi[g] uralkodnak majd
- 3 a földön, és eltaposnak sokakat. Egyik nép a másik népet tapossa el, egyik tartomány a másik tartományt,
- 4 (vacat) amíg fel nem kél Isten népe, és mindenkinek nyugta lesz a kardtól.
- 5 Uralma örök uralom, s minden ösvényei igazság szerintiek. Megít[li]

Qumrán”, in *RdQ* 59 (1992), 383-384.

⁵² FITZMYER, J. A., „The Contribution of Qumran Aramaic to the Study of the New Testament”, in IDEM, *A Wandering Aramean. Collected Aramaic Essays*, Missoula 1979, 85-113.

⁵³ PUECH, E., „Fragment d'une apocalypse en araméen (4Q246 = pseudo-Dan^d) et le «Royaume de Dieu»”, in *RB* 99 (1992), 98-131.

⁵⁴ Ld. PUECH, E., „Notes sur le fragment d'apocalypse 4Q246 – «Le Fils de Dieu»”, in *RB* 101 (1994), 557-558 összehasonlító ábráit.

⁵⁵ FITZMYER, J. A., „4Q246: The 'Son of God' Document from Qumran”, in *Bib* 74 (1993), 156-161.

Pseudo-Dánieli iratok Qumránból

- 6 a földet igazságban, és mindnyájan békét csinálnak. Eltűnik a kard a földről,
 7 és minden tartomány neki szolgál, a Nagy Isten (lesz) az ő ereje.
 8 És Ő harcol majd érte, népeket ad a kezébe, és mindnyájukat
 9 eléje hajítja. Uralkodása örök uralkodás, és mind a ... mély-
 ségei

A szöveg erőteljes rokonságot mutat Dániel könyvével, különösképpen ami annak 7. fejezetét illeti. Ilyen fogalmi kapcsolódási pontok például a következők.⁵⁶

4Q246		Dániel	
i.2.)ml(l)kl m...	ggx }gml(l)klm	2,4.
i.4.)r(l)tē hq(hrc t(hēy)h	12, 1.
i.8.	}w#m#g)lkl	hml#w#m#g }gp(l vl)	7,10.
ii.3.	etc. }w#d#g)lkl	h#w#d#t	7,23.
ii.5.	{(t)wklm hēwklm	{(t)wklm hēwklm	3,33, 7,27.
ii.5.	+w#q(b hēxr) lkl ... }gdg	+ #q gb)w(b)m lk gd }gd hēxr)w	4,34.
i.9(?), ii.7.)br l)	br hl)	2,45.
ii.9.	{(} + l# hm + l#	{(} + l# hm + l#	7,14.

Jellemző, hogy az összes szó szerinti kapcsolódás a 7. fejezet anyagára utal, és hasonlóképpen azzal parallel – bár nem a szavak, hanem a tartalom szintjén – néhány egyéb részlet is, így a ii.1-3. nyilvánvalóan uralomváltást idéz, a ii.4-ben pedig Isten népének felkelése az Emberfia kollektív képéhez köt. J. J. Collins megkísérelte kimutatni továbbá szövegünk, és a Dn 7 strukturális egységét is,⁵⁷ kapcsolódva a már Puech által is vázolt szerkezeti sémához (ellenséges királyok – a királyi messiás – a változó uralmak – az örökkévaló uralom).⁵⁸

A töredék tartalmában mindenképpen eszkatologikus,

⁵⁶ **Vastag** karakter jelzi a betű szerinti megfeleléseket, *dólt* pedig a különböző nyelvű, de ugyanazt tartalmazó kifejezéseket.

⁵⁷ COLLINS, J. J., „The Son of God Text from Qumran”, in: *From Jesus to John* (Fschr. M. de Jonge; de Boer, M. C., ed., JSNTSS 84), Sheffield 1993, 70-71, a tanulmányhoz nem jutottam hozzá, idézi – KNIBB, M. A., „Messianism in the Pseudepigrapha in the Light of the Scrolls”, in *DSD* 2 (1995), 175.

⁵⁸ PUECH, „Fragment”, 130.

műfajilag messiási apokalipszis. Meggyőződésünk, hogy mindazok, akik historikus értelmezését próbálják nyújtani – bár ez első látásra nem lehetetlen – nem járnak helyes úton.

1. excursus: A töredék historizáló értelmezései

A szöveg első részét, és benne a (felség)címeket néhányan historizálóan kísérelték meg magyarázni. Így például Milik, aki számára az 'Isten Fia' és 'Magasságbeli Fia' megjelölés az utolsó Szeleukida király istenkáromló uralmának szlogenjei közé sorolódik, amire majd következik Isten népének eszkhatologikus uralma.⁵⁹ Értelmezését különösen Alexandrosz Balasz és IV. Antiokhosz ilyen jellegű epithetonjaival próbálja alátámasztani.⁶⁰ Hasonlóképpen pusztán történeti (egy Ptolemaidára vonatkozó) magyarázatot tart E. M. Cook is.⁶¹

A történeti értelmezést zsidó háttérre helyezi J. A. Fitzmyer, amennyiben a címek hordozójának egy eljövendő zsidó, esetleg Haszoneus-házbeli uralkodót tart.⁶²

Számunkra egészen világos a szöveg messiási konnotációja, amennyiben a Messiást tág értelemben, mint végidőbeli üdvösségközvetítőt fogjuk fel. Mi több, nem tartjuk kizártnak dávidi allúziók jelenlétét sem, holott ezt néhányan kifejezetten tagadni igyekeznek.⁶³ Erre utal a dávid-hagyománynak olyan, erre a korra

⁵⁹ MILIK, „Modèles”, 383 – „*On y décrit le règne désastreux d'un roi de Syrie ... son règne blasphématoire sera le dernier du Royaume Séleucide suivi d'une ère eschatologique dont l'agent principal ne sera pas individuel mais collectif.*”

⁶⁰ Pl. qeopatčr és TMpifLnhj. GARCÍA MARTÍNEZ, F., „The Eschatological Figure of 4Q246”, in IDEM, *Qumran and Apocalyptic*, 169: Alexandrosz Balasznak Makkabeus Jonathánhoz fűződő kapcsolata miatt e negatív képet nem fogadja el, érvét (bár Milik javaslatát magunk is tévesnek látjuk), nem tartjuk meggyőzőnek, hiszen a Makkabeusok megítélése – különösen Jonathán idejére – korántsem volt egyértelműen pozitív a zsidóságon belül.

⁶¹ COOK, E. M., *Solving the Mysteries of the Dead Sea Scrolls: New Light on the Bible*, Grand Rapids 1993, 168-170.

⁶² FITZMYER, „4Q246”, 173 – „*I consider this apocalyptic text to speak positively of a coming Jewish ruler, perhaps a member of the Hasmonean dynasty, who be a successor to the Davidic throne, but who is not envisaged as a Messiah*”, a Haszoneus-ház és Dávid trónjának illetén összekapcsolása kérdéses.

⁶³ ABEGG JR, M. G., „The Messiah at Qumran: Are We Still Seeing Double?”, in *DSD* 2 (1995), 138 – „*It is noteworthy that the manuscript itself makes no Davidic messianic connections.*”, vagy FITZMYER, „4Q246”, 171, tagadva olyan – szövegünkre jelentősen ható – passzusoknak a keresztnység előtti zsidó hagyománybani messiási értékelését, mint pl. 2Sm 7, Ps 2; 89; 110, ami – részemről – több, mint kérdéses álláspont.

már eszkatologikusan értelmezett emlékeinek jelenléte, mint pl. a Nátán-orákulum, a Ps 2, 89, 132 teológiai alapállományának jelenléte, vagy különösen a Ps 72. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy művünkön – és ez ismét kifejezetten Dániel 7. hatása – nehezen tagadható kollektív vonatkozások is végighúzódnak. Az értelmezés igazi problémája véleményünk szerint abban áll, hogy megfelelően el tudjuk különíteni a szövegünk szerzője által használt individuális és kollektív képeket, ez viszont éppen a kulcshelyeknél, a mű töredékessége folytán nem egyértelmű. Nem hiszem például, hogy a felségcímek hordozója, éppen Dániel 7 szellemi hatására, adott esetben ne lehetne azonosítható az Isten népe később feltűnő képével.

2. excursus: Téves eszkatologikus magyarázatok

Azon kutatók közt, akik a szöveg historikus irányultságát nem fogadják el, néhányan annak főszereplőjét, a címek hordozóját valamiféle szupernaturális hősnek tekintik.

David Flusser – hasonlóképpen Milikhez – az illetőt negatív személynek tartja, akiben Isten par excellence ellenfelét, ahogy ő fejezi ki, az „Antikrisztus” zsidó gyökerű, kereszténység előtti képét ismeri fel.⁶⁴

F. García Martínez – aki egyébként meggyőzően cáfolja Flusser érveit, rámutatva többek közt arra, hogy tétele alátámasztására kizárólag keresztény, vagy keresztények által interpolált szövegeket citál – a szöveg főhősét egyfajta anyagi lénynek tekinti, amilyenek ismerősek már számunkra egyéb Qumránban fellelt iratokból (11QMelch, 4QAmram, 1QM), azaz Melkizedek, Mikaél, a Világosság Fejedelme.⁶⁵

A kérdésre megnyugtató válasz – úgy hiszem – jelenlegi ismereteink mellett nem adható. Amit *biztosan* tehetünk, pusztán annyi, hogy elismerjük a töredék eszkatologikus-messiási jellegét, és azt, hogy egyszerre reagálja le a végidőbeli üdvösségeközvetítőnek a késő fogság utáni korban egyaránt ismert egyéni (erre utalnak többek közt a dávidi allúziók, s talán a fenségcímek) és közösségi vonatkozásait.

⁶⁴ FLUSSER, D., „The Hubris of the Antichrist in a Fragment from Qumran”, in IDEM, *Judaism and the Origins of Christianity*, Jerusalem 1988, 207-213 (a tanulmány eredetileg 1980-ban látott napvilágot).

⁶⁵ GARCÍA MARTÍNEZ, „Eschatological Figure”, 172-179, kritikáját ld. pl. PUECH, „Notes”, 551.

A szöveget más szempontból is egyfajta köztes szerepet betöltőnek, hagyományok közt átvezetőnek tarthatjuk, amennyiben újszövetségi kapcsolataira figyelünk, hiszen művünk néhány megdöbbentő párhuzamot szolgáltat a lukácsi gyermekésgtörténettel, nevezetesen Gá브리elnek a Szűzhöz intézett szavaival:⁶⁶

4Q246		Lukács	
i.7.)(r) l(hblb br	oátoj šstai mšgaj	1,32.
ii.1.	hnbirqy šwgil(rblw	u□ Őj Ŕy...stou klhq» setai	1,32.
ii.1.	rm)ty l) qd hrb	klhq»setai u□ Őj qeor	1,35.
ii.5.	šl(tšklm hšklm	basileŰsei ... e, j toŰj a, ũnaj	1,33.
i.1.	tr# gblw l(TMpeleŰsetai TMp□ sŰ	1,35.

Lukács teológiai koncepciója szerint a Jézus születését hirdető angyal a Messiás érkezését jelenti be. A 4Q246 által is használt felségcímek az újszövetségi szerző számára individuális értelmet hordoznak. Ebből természetesen még nem következtethetünk vissza arra, hogy a qumrâni szövegen is ilyen értelemben szerepeltek a címek. Az viszont bizonyos, hogy a Krisztus személyére reflektáló ősegyház (s talán már maga az Úr is) kollektív őszövetségi képeket alkalmazva rá, azokat individualizálta (vö. pl. Emberfia). Magam úgy vélem, a 4Q246 újszövetségi teológiai jelentőségét abban leli, hogy mintegy átvezető szerepet tölthet be – természetesen nem a közvetlen leszármazás értelmében – Dániel 7. kollektív képei, s ezek egyedi értelemben való Jézusra alkalmazása között.⁶⁷

IV. Zsuzsanna (?) története (4Q551)

Dániel könyvének két jól elkülöníthető formája maradt ránk. Az egyiket a héber, maszoréta kánon (TM) őrizte meg, a másikat az alexandriai görög szöveg-hagyomány, a *Septuaginta*, ami számos

⁶⁶ A paraleleket Fitzmyer gyűjtötte össze: „Contribution”, 93.

⁶⁷ Így számomra igen megdöbbentő VERMES, *Zsidó Jézus*, 20. végtelenül szkeptikus megjegyzése, miszerint a szöveg „*semmilyen jelentéssel nem bír az Újszövetség szempontjából.*”

többször tartalmaz a TM-hez képest. Eme *deuterokanonikus* kiegészítéseknek nevezett részeket (Azarja imája, Canticum 3 puerorum, Zsuzsanna, Bél és a sárkány) hosszú időn keresztül csak görögül ismertük, bár sémi nyelvű eredetijük létezése sosem volt kérdéses a kutatók előtt.

A múlt század vége óta a kiegészítéseknek sémi (arám nyelvű) szövegét is ismerjük.⁶⁸ K. Koch a szöveg kiadójához hasonlóan ezt tartja a görög változat *Vorlage*-jának,⁶⁹ mások szerint az arám nem más, mint Theodotion *retroverzója*. Collins szerint mind az arám, mind a görög változat egy közös héber eredetitől függ.⁷⁰

A J. T. Milikre bízott qumrâni tekercsek között akad néhány egészen kicsi, arám nyelvű fragmentum, melyek anyagát a kiadó megkísérelte Zsuzsanna történetével kapcsolni.⁷¹ A töredékek kiadásához nem jutottam hozzá. Néhány sor belőlük olvasható García Martínez kiváló fordításkötetében angolul,⁷² míg két sort arámul is felleltem Klaus Beyer gyűjteményében.⁷³ Ez utóbbi helyen a következők olvashatók:

4Q551

... d]omb [... a]kkor egy férfi [...] Jonatán fia, Jésua fia, Jismaél fia [...] és összegyülekeztek mind a városban lévő emberek a házhoz, és ezt mondták neki: Hozzad ki [...] és] azt mondta nekik: Testvérek, ne cselekedjete gonoszat [...

A töredékek mindenesetre annyira kicsinyek, hogy semmi messzemenő következtetést belőlük levonni eredetükre s hovatarozásukra nem lehet.

⁶⁸ GASTER, M., „The Unknown Aramaic Original of Theodotion's Additions to the Book of Daniel”, in *PSBA* 16 (1894), 280-317; 17 (1895), 75-91.

⁶⁹ KOCH, K., *Deuterokanonische Zusätze zum Danielbuch* i-ii. (AOAT 38), Neukirchen 1987, i. 40-43.

⁷⁰ COLLINS, *Daniel*, 202, 410-411.

⁷¹ MILIK, J. T., „Daniel et Susanne à Qumrân?”, in *De la Tôrah au Messie* (Fschr. H. Cazelles; Carrez, M., ed.), Paris 1981, 337-359.

⁷² GARCÍA MARTÍNEZ, *Dead Sea Scrolls*, 289-290.

⁷³ BEYER, *Aramäischen Texte*, 225.

